

УДК 811.161.2'373.46

СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОДАТКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Чорна О. В.

У статті проаналізовано співвідношення термінів податкової сфери з відповідними науково обґрунтованими галузевими поняттями; виокремлено напрями системної класифікації податкових термінів; схарактеризовано типи зв'язків між термінологічними одиницями системи оподаткування.

***Ключові слова:** термін, термінологія, українська податкова терміносистема, термінологічна номінація, парадигматичні й синтагматичні зв'язки.*

В статье проанализировано соотношение терминов налоговой сферы с соответствующими научно обоснованными отраслевыми понятиями; выделены направления системной классификации налоговых сроков; представлено характеристику типов связей между терминологическими единицами системы налогообложения.

***Ключевые слова:** срок, терминология, украинская налоговая терминосистема, терминологическая номинация, парадигматические и синтагматические связи.*

In the article correlation of terms of tax sphere is analysed with corresponding scientifically reasonable branch concepts; directions of system classification of tax terminology system are distinguished; to characterize the types of connections are between terminological units of the system of taxation.

***Keywords:** term, terminology, Ukrainian tax terminology system, terminological nomination, paradigm and sintagm copulas.*

Проблема дослідження лексичного складу мови є однією з провідних у лінгвістичних працях. Це пояснюється роллю слова у системі мови в цілому, багатогранністю та складністю зв'язків слова з іншими мовними одиницями, різноманітністю внутрішньо- та зовнішньомовних характеристик самого слова як мовного знака. Значне зацікавлення викликає й опис структури та основних шарів спеціальної лексики, зокрема термінології. Проведення класифікаційних меж лексики, що використовується у різних сферах спілкування, на перший погляд, не повинно спричиняти труднощі. Проте, аналізуючи конкретну терміносистему, з'ясовуємо, що виділення основних шарів спеціальної лексики пов'язане зі значними труднощами та різноманітними поглядами на розв'язання цього питання.

Мова як засіб спілкування є цілісною структурованою на всіх структурних рівнях системою. Системність розуміємо як взаємопов'язані і взаємозумовлені елементи, що становлять єдине ціле [2, с. 156].

Перші спроби системного аналізу мовних явищ зроблені ще в ХІХ ст. Сучасним системним дослідженням лексики передували праці з теорії семантичних полів, основоположниками яких вважають Г. Іпсена та Й. Тріра.

У вивченні термінології системний підхід набуває все більше прихильників. Д.С. Лотте вказував на те, що "термінологія будь-якої галузі .. є не довільною сукупністю окремих слів (словосполучень, кодових знаків), а окремою термінологічною системою. Тому терміни, які входять до складу термінологічної системи, повинні певною мірою відбивати ті об'єктивні зв'язки, які існують між відповідними поняттями, і в будь-якому випадку їх не спотворювати та їм не суперечити" [4, с. 18]. Слідом за М.А. Марусенко, системними вважаємо терміни, які "співвідносяться з науково обґрунтованими поняттями певної галузі знань, мають суттєві ознаки таких понять і разом становлять систему, тотожну системі пов'язаних між собою понять даної галузі" [5, с. 2.].

Термінологія складається з кількох співвіднесених між собою терміносистем. Однією з основних ознак термінології є її системність, яка "може бути встановлена як на основі екстралінгвальних факторів, тобто на рівні об'єктивної дійсності і на рівні понять, так і на основі аналізу внутрішньомовних факторів, тобто на рівні слів"

[7, с. 67]. Системність у термінології виявляється на рівні уніфікованості морфологічних лексико-синтаксичних моделей її структурної організації. У термінознавстві, як і в кожній науці, широко застосовується системний підхід, проте сама системність іноді розуміється по-різному: одні науковці вбачають у ній класифікаційну сутність (Д. С. Лотте, Н. К. Сухов, Я. А. Климовицький), інші вважають, що терміни характеризуються словотвірною системністю (О. О. Реформатський, Т. Л. Канделаки, Л. А. Шкатова), на думку третіх, термін системний подвійно: як елемент терміносистеми і як елемент мовної системи (Р. А. Будагов, Л. Л. Кутіна).

Системна організація термінології ґрунтується на природі терміна як особливого мовного знака і на класифікації термінів відповідно до їхньої семантики і структури та до складу наукових галузей і науки в цілому. Суто лінгвістичні засади класифікації – поділ термінів за граматичною структурою і за семантикою – дають можливість визначити підгрупи, розряди термінів у межах термінологічної системи сучасної української мови: предметні поняття, назви процесів, стани тощо.

Інші засади класифікації – фактор належності до підмови певної сфери обслуговування й опису діяльності в цих сферах – дають можливість виділити групи наукових термінів, серед яких є загальнонаукові й такі, що відповідають окремим наукам, а також класи технічних, суспільно-політичних, юридичних та інших термінів [3, с. 16].

Обидва напрями системної класифікації термінології важливі, оскільки перший дає можливість визначити термінологічну спроможність мовних знаків, їхню актуальну структуру, концептуальну цілісність і семантичну вмотивованість, допомагає на підставі об'єктивних критеріїв вичленувати терміни певного поняттєвого поля, а також їхню належність до різних сфер комунікації. Цей напрям лежить і в основі визначення нормативної ієрархії термінів для виявлення застарілих спеціальних слів і перспективних утворень. На основі лексико-структурних критеріїв ведуться й системно обґрунтовані пошуки алгоритмів виділення термінів серед нетермінів. Один із таких алгоритмів запропонував Б. М. Головін: “Якщо одиниця мови, що позначає родове поняття, термін, то всі одиниці мови, які позначають відповідне видове поняття, також терміни; термінами є і професійні, поняттєві дублети до терміна, якщо вони не становлять його розгорнутого визначення” [1, с. 62].

Семантико-структурні засади допомагають визначити оптимальний характер будови терміна, наприклад, його довжину, що актуально для складних термінів.

Серед основних системних принципів необхідно виділити цілісність (залежність кожного елемента, властивості й відношення системи від його місця, функції всередині цілого); структурність (можливість опису системи через встановлення її структури; обумовленість поведінки системи поведінкою її окремих елементів і властивостями її структури); взаємозалежність системи і середовища (система формулює і виявляє свої властивості у процесі взаємодії з середовищем, будучи при цьому керуючим активним компонентом взаємодії); ієрархічність (кожен компонент системи у свою чергу може розглядатися як система, а аналізована система є одним із компонентів ширшої системи); множинність опису кожної системи (зважаючи на принципову складність кожної системи, її адекватне пізнання вимагає побудови великої кількості різних моделей, кожна з яких описує лише певний конкретний аспект системи) [7; 8].

Отже, кожна терміносистема, складається зі співвіднесених один з одним елементів – мовних одиниць (термінів). Тому доцільним є виділення базових (ядерних) термінів та похідних на основі їхніх спільних функцій – усі вони слугують для позначення спеціальних понять, проте, незважаючи на спільність функції, кожен термін системи відрізняється від інших її елементів своїм матеріальним складом, що свідчить про неоднорідність елементів системи. Позначені термінами предмети та явища об'єктивної дійсності і поняття про них “взаємопов'язані і співвіднесені між собою різним чином, отже, і між мовними елементами на їхнє позначення теж повинні бути певні зв'язки, як зовнішньо-, так і внутрішньолінгвістичні. Через поняття зв'язку конкретизується поняття цілісності терміносистеми, тобто такої її властивості, яка виникає внаслідок взаємодії елементів системи, за якої кожен елемент системи перебуває в залежності від свого місця і функції в цій системі” [7, с. 68].

Терміни можуть позначати поняття загальні, родові й видові. Співвіднесеність термінів на позначення родових і видових понять відповідає ще одній ознаці

системи – ієрархічності, тобто підпорядкованості більш загальних елементів менш загальним у системі. Проводячи системний аналіз термінів з лінгвістичного погляду, важливо виявити зв'язки між елементами терміносистеми і описати її структуру (сукупність зв'язків і відношень між елементами мови).

З усіх зазначених ознак терміносистеми найважче визначити типи зв'язків між її складниками. Мовні зв'язки термінів можна поділити на внутрішні і зовнішні. Поняття зовнішнього зв'язку включає зв'язок термінів даної терміносистеми із загальноновживаною лексикою та елементами інших терміносистем. Зв'язок із загальноновживаною лексикою виявляється, перш за все, у використанні для потреб терміноутворення слів нетермінологічного характеру, однотипності слово-, формоутворень. Більшість термінів утворено за загальномовними словотвірними моделями та за характерними для загальноновживаної лексики типами формотворення.

Зв'язки податкової лексики з лексикою інших терміносистем можна поділити на 1) зв'язки з термінами конкретних розділів оподаткування: **податки земельні, податки транспортні** тощо; 2) зв'язки з термінами, вживаними лише в податковій сфері, але без конкретної співвіднесеності з термінолексикою якого-небудь розділу оподаткування: **збір, внесок, акциз, мито** тощо; 3) зв'язки з термінами, що обслуговують не лише податкову галузь, але й фінансову сферу взагалі і навіть економіку в цілому: **відомість, декларація, обсяг застави, звітна документація** тощо.

Внутрішні зв'язки термінів можуть бути двох видів: парадигматичні і синтагматичні. *Парадигматичні* зв'язки термінів виражаються в наявності (хоча й небажаній) синонімічних рядів, явищ полісемії й антонімії, оскільки такі зв'язки, з одного боку, є найхарактернішими рисами лексико-семантичної парадигматики загальноновживаної лексики, а з іншого, властиві їй термінології.

О. О. Реформатський зауважував, що “найпростіше специфічність термінологічної підсистеми показати на словотворенні” [6, с. 122], виділивши таким чином *терміновірні* зв'язки, які бувають двох видів: словотвірні для термінів-слів та дериватологічні для термінів-словосполучень. На основі словотвірних і дериватологічних зв'язків у терміносистемі можуть бути побудовані моделі термінів з урахуванням аналогічних моделей загальноновживаної мови.

Морфологічні зв'язки вказують на належність терміна-слова та елементів термінологічного словосполучення до певного граматичного класу слів із притаманними йому парадигмами та граматичними категоріями.

Лексико-семантичні зв'язки виражають різноманітні види семантичних відношень між компонентами складених термінів. Тут варто виділяти *логіко-семантичні* зв'язки, які можуть бути визначені на основі співвіднесеності кожного компонента термінологічного словосполучення з певним логічним поняттям (предмет, ознака, процес тощо), з розглядом взаємодії цих понять у терміні, та *синтаксично-семантичні* зв'язки, наприклад, узгодження й атрибутивний зв'язок у словосполученні **акцизний збір**, об'єктний зв'язок у терміні **стягнення податку**, керування у терміні **показник прибутковості** тощо.

Предметно-логічні зв'язки у терміносистемі дають можливість виявити взаємовідношення між науковими поняттями певної галузі термінування. Як найпоширеніші типи предметно-логічних зв'язків можна назвати родо-видові відношення між термінами (**збір** – **акцизний збір**, **плата** – **плата орендна непередбачена**, **рента** – **земельна рента**).

Оскільки терміни функціонують у мові не ізолювано, а в контексті, то вони мають валентність і дистрибуцію, що й складає поняття *синтагматичних зв'язків*. На думку М. І. Черемісіної, “у процесі термінологічних досліджень ми повинні прагнути до того, щоб послідовно розчленувати великі системи на дрібніші блоки, аж до елементарних, що об'єднують малі групи термінів і понять, і фіксувати структурні схеми таких блоків, типи і види зв'язків, що поєднують їхні елементи” [8, с. 372].

Системний підхід у термінології є найдоцільнішим і бажаним ще й тому, що термінології різних мов порівнювати в цілому складно, зважаючи на мовні особливості кожної з них. Виділення ж підсистем і мікросистем значно спрощує і одночасно посилює проведення порівняльних досліджень. Застосування названих принципів системного аналізу термінів дозволяє виокремити всі типи зв'язків між термінами і їхніми складниками, а, отже, глибоко і всебічно проаналізувати й самі терміни.

Отже, вирішуючи практичні питання сучасного термінознавства, потрібно виходити з сучасного розуміння природи терміна, терміносистеми, відповідності термінологічних систем галузевим поняттям.

Література

1. Головин Б. Н. О некоторых доказательствах терминованности словосочетаний / Б. Н. Головин // Лексика, терминология, стили. – 1973. – Вып. 2. – С. 57–65.
2. Ермоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодар ; ред. С. Я. Ермоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Крижанівська А. В. Проблеми упорядкування термінолексики на сучасному етапі / А. В. Крижанівська // Мовознавство. – 1984. – № 1. – С. 12–9.
4. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии : вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : АН СССР, 1961. – 158 с.
5. Марусенко М. А. Системный подход к научно-технической терминологии / М. А. Марусенко // Научно-техническая информация. – М. : Наука, 1983. – Сер. 2. – № 1. – С. 1–5.
6. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 103–125.
7. Сергевнина В. М. Принципы системного анализа терминов / В. М. Сергевнина // Термин и слово : мат. Межвуз. сб. Горьк. ГУ. – 1978. – Вып. 1 (7). – С. 65–74.
8. Черемсина М. И. О системности терминов и понятий синтаксиса / М. И. Черемсина // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики : сб. науч. трудов. – М. : Изд-во МГУ, 1971. Ч. 2. – 1971.